УДК 330.33
ББК 65.290
Ф 33

Книга розмов Володимира Федоріна з Кахою Бендукідзе – спроба систематизації поглядів видатного грузинського реформатора, який тісно співпрацював з Україною протягом останніх місяців свого життя. Він намагався передати свій досвід проведення реформ у Грузії, переконати українців не втратити свій чи не останній шанс на шляху до цивілізованого світу.

Мало хто міг зрівнятися з К. Бендукідзе в умінні доносити свою думку до співрозмовника так чітко і зрозуміло, ілюструючи її прикладами зі щоденного життя.

Вдумливий читач знайде в цій книзі як тверезий погляд на нинішню кремлівську владу, так і ідейне підґрунтя для побудови сучасного суспільства, особливо необхідне Україні сьогодні.

© Видавництво Старого Лева, 2015
© Володимир Федорін, текст, 2015
© Володимир Верб'яний, переклад, 2015
© Владислав Мусієнко / УНІАН, фото, 2014

ISBN 978-617-679-128-7

Всі права застережено

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Каху Бендукідзе я вперше побачив у травні 2012 року. Він виступав у Києві перед бізнесменами. Успіхи, яких він досягнув у Грузії, неймовірно широкий інтелектуальний обрій, яскрава, глибока мова справляли величезне враження.

Публіка почала розходитися, і я підійшов до оратора. Мав виступити на засіданні ради інвесторів при президенті України, і поцікавився думкою Бендукідзе, як використати цю можливість максимально ефективно. «Сконцентруйтеся на головному, – порадив він. – Якщо кожен говоритиме про своє, вийде занадто багато повідомлень, але не дійде жодне». Розбіжностей щодо «головного» у нас не було – звісно, податкова реформа, без якої українська економіка не бачитиме ні інвестицій, ані зростання.

У березні 2014-го Бендукідзе знову був у Києві. Уже за кілька тижнів після перемоги Революції гідності він прилетів на Надзвичайний економічний саміт. Цього разу я мав змогу спостерігати грузинського реформатора в компанії його однодумців зі Східної Європи та Скандинавії – і відчути різницю. Колишній президент центробанку і прем'єр-міністр Латвії Ейнар Репше або автор словацького економічного дива Іван Міклош здійснили у своїх країнах, мабуть, не менш вражаючі перетворення. Але мало хто міг зрівнятися з Бендукідзе в тому, щоб викладати свої ідеї так чітко і сприйнятливо, ілюструючи їх зрозумілими кожному прикладами зі щоденного життя. На думку спадає лише колишній прем'єр Чехії Вацлав Клаус, який на початку 1990-х надавав величезну увагу роз'ясненню свого курсу, що зіграло чималу роль в успіху чеської ринкової трансформації.

Після перемоги революції минув рік. Бендукідзе, який присвятив багато сил і часу запровадженню реформ в Україні, більше немає з нами. Але його ідеї і сам стиль мислення сьогодні нітрохи не менш актуальні, ніж навесні 2014-го. Ця книжка – його політичний заповіт усім, хто бажає успіху Україні, яку він так любив і щосили підтримував.

На жаль, багато ідей і рецептів, про які говорив Бендукідзе, в Україні підтвердилися «від протилежного». Це, одначе, не дає підстав скидати їх із рахунку – навпаки. Я б виокремив п'ять ключових моментів у посланні, що залишив нам Бендукідзе.

1. Реформи слід робити швидко – поки не розтрачено політичного капіталу, поки народ іще не надто втомили труднощі «перехідного періоду» і він готовий жертвувати заради кращого майбутнього.

2. Війна не може і не повинна виправдовувати повільність або бездіяльність уряду. Без радикальних реформ не буде покращення інвестиційного клімату, триватиме втеча капіталу, що зрештою унеможливить фінансування оборонних зусиль. Реформи – це найкоротший шлях до перемоги. Економічне зростання, що стане результатом реформ, – єдиний спосіб зробити Україну привабливою для власних громадян.

3. Потрібно не боятися називати речі своїми іменами. Державний апарат, успадкований від старого режиму, не здатен реформувати Україну. Це важливо усвідомити і уряду, який, можливо, нарешті почне оновлювати кадри, і громадянському суспільству, яке переконалося в ілюзорності надій на те, що очільники держави самі, без зовнішнього тиску, знайдуть кваліфікованих людей.

4. Міцне громадянське суспільство – це величезна перевага України (Бендукідзе і його соратники часто наголошували, що в Грузії нічого схожого не було). Українці нарешті зрозуміли, що після повалення диктатора громадянська активність не має вщухати. Три місяці на Майдані, рік волонтерства задля захисту Батьківщини – необхідна, але недостатня умова для розбудови нової країни. Безупинну систему DIY, «Зроби сам», слід спрямувати на трансформацію самої моделі державного управління. Це завдання не можна довірити цілковито залежним від корупційних доходів політикам минулої доби. Революція відкрила дорогу до влади некорумпованим фахівцям, але їхня частка в парламенті та уряді досі критично мала. Громадянському суспільству потрібно готуватися до того, щоб на наступних виборах нові люди отримали більшість у законодавчій і виконавчій гілках влади. Концентрація ресурсів на цьому напрямі дасть найбільшу віддачу всім, хто живе в Україні.

5. Як і три роки тому, найважливіша реформа – податкова. У цій точці зійшлося відразу кілька ключових сюжетів. 2014 року Україна на власному досвіді переконалася, що посилення податкового тиску на бізнес, який і так працює «набіло», – це шлях не до процвітання, а в протилежному напрямі. Ставки податків слід знизити так, щоб забезпечити розширення бази платників податків. Але не скоротивши непосильний тягар держвидатків, про який так багато говорив Бендукідзе, розумна податкова реформа неможлива. Щоб закласти надійне підґрунтя для стійкого економічного зростання, Україна конче мусить уже в 2015 році навести лад у державних фінансах.

Радикальні перетворення, економічне диво – ось найкращий пам'ятник великому реформатору, який може звести Україна.

Томаш Фіала
CEO інвестиційної компанії Dragon Capital,
президент Європейської Бізнес Асоціації

ЯК СТАТИ ЗАХОДОМ,
або Від автора

Коли на початку листопада 2013 року Каха Бендукідзе у своєму просторому кабінеті на першому поверсі Аграрного університету Тбілісі запропонував мені написати книжку про його реформи, ані він, ані я не могли подумати, що десятки годин розмов, які ми маємо записати протягом наступного року в Кобулеті, Києві та поблизу Мюнхена, триватимуть під акомпанемент повстання, війни, руйнування старого світу.

Чинником, що змінив світову історію та знищив інерційний сценарій виходу з глухого пострадянського кута, став український Майдан. Точніше, народ України, який повстав через три тижні після тієї нашої розмови.

Патріот Грузії та свободи, Бендукідзе останні вісім місяців свого життя присвятив Україні. Коли 13 листопада 2014-го я дізнався про його смерть, подумав: якби російська авіація зруйнувала будинок уряду та адміністрацію президента в Києві, шкода для України була б значно менша. На відміну від нових керманичів країни, Бендукідзе добре розумів, що реформи – це не загроза, а найкращий шанс на порятунок.

Українська еліта вважала його радикалом, мало не екстремістом. Насправді, вододіл між грузинським реформатором і його українськими колегами проходив не за шкалою помірність/радикалізм, а за шкалою ясність/плутанина мислення. І Бендукідзе, і уряд Порошенка-Яценюка намагалися досягти спільної мети – інтеграції України в Європу. Але інструментарій, обраний уцілілою після Майдану частиною пострадянської еліти (підвищення податкового тягаря, емісійне фінансування дефіциту бюджету, адміністративні обмеження операцій із валютою і т. ін.), не наближав досягнення цієї мети, а віддаляв від неї.

Польський реформатор Лєшек Бальцерович якось написав, що ризикований план – кращий за безнадійний. План Бендукідзе – радикальне скорочення бюджетних видатків, зниження податкового тягаря вкупі з податковою амністією, максимальна дерегуляція – здавався каркаломним, але точно не безнадійним. Доказ тому – успіх аналогічних реформ у Східній Європі (Польща, Чехія, Словаччина) та Грузії. Пропагуючи швидкі та нещадні реформи, Бендукідзе був, по суті, частиною реформаторського мейнстріму – на відміну від нової української влади, що обрала шлях косметичних покращень, який ще ніколи не був успішним.

Половинчасті, незавершені реформи – ось що, на думку Бендукідзе, було і залишається бідою України. Держава фінансує освіту, медицину, поліцію, армію, але вичавлені з економіки гроші гайнуються: виші, що не вчать, лікарні, де не лікують, міліція, яка не захищає. Поглянути на речі тверезо, назвати їх своїми іменами – ось що добре вдавалося Бендукідзе, і що український політичний клас має ще навчитися робити.

Що довше Бендукідзе спостерігав за балаканиною політиків, які марнують черговий шанс України, не даючи їй можливості модернізуватися, то більше схилявся до думки, що на цьому етапі країні доведеться пережити «вимушені реформи» – стихійну ліквідацію установ та інститутів через банальний брак коштів. Як приклад він наводив «реформу ЖКГ» у Грузії на початку 1990-их, що спричинила ліквідацію і крах централізованої системи теплопостачання: не було грошей платити за газ, труби замерзли і стали непридатні для використання. Загострення фінансової кризи взимку 2015 року, яке ми з Бендукідзе почали обговорювати наприкінці літа 2014-го під кодовою назвою «фінансовий Чорнобиль», стало ще одним підтвердженням античного афоризму – ducunt volentem fata, nolentem trahunt (у контексті української модернізації я б переклав його так: розумного неминучість вабить, нерозумного – затягує).

Радикальні реформи в Україні неминучі, якщо лише не розглядати сценарію масштабної війни та окупації. Це означає, що уроки та ідеї Бендукідзе неодмінно буде затребувано. Головний його постулат – немає нічого продуктивнішого за свободу. Свобода потрібна, як повітря, і не лише

окремим особам, а й цілим країнам. Свобода запускає маховик прогресу, насильство – заводить у глухий кут.

Я дуже радий, що ця книжка виходить одночасно в Україні та в Росії. Мудрі люди обох країн знайдуть у ній багато корисного: росіяни – тверезий погляд на мерзенність кремлівського світу, українці – ідейне підґрунтя для побудови сучасного суспільства.

Я хочу подякувати всім, без кого б ця книжка не відбулася.

Головний редактор «Нового издательства» Андрій Курилкін та Анна Красинська були рушійною силою, можна сказати, ідеологами проекту.

Автор знаменитої книжки «Чому Грузії вдалося» Лариса Буракова завжди оперативно і змістовно відповідала на запитання, що в мене виникали. Канцлер Вільного університету Вато Лежава допоміг уточнити деякі деталі, про які я вже не міг запитати у Бендукідзе. Мої друзі Леонід Бершидський і Сергій Гурієв прочитали рукопис і висловили низку цінних зауважень.

Мої російські колеги – головний редактор Forbes Ельмар Муртазаєв, генеральний директор Slon.ru Максим Кашулінський і головний редактор The New Times Євгенія Альбац – опублікували журнальні версії кількох розділів. Їхня небайдужість додавала мені впевненості, що ця робота не марна.

Сірлибай Айбусінов, який відповідав за перевірку фактів, як завжди, достойно впорався зі своєю роботою. Завдяки йому фактологічний фундамент наших із Кахою розмов став міцніший, а окремі фрагменти набули стереоскопічності.

Павло Шеремета, Михайло Ходорковський, Альфред Кох і Костянтин Сонін були змістовними співрозмовниками. Історія – це драма ідей, і вони допомогли нам із Кахою її персоніфікувати.

Віце-президент Київської школи економіки Юлія Тичківська і представник президента в Кабінеті Міністрів України Олександр Данилюк стали головними провідниками Бендукідзе в лабіринтах української політики. Без них українська частина його життя (а отже, і це видання) не була б така насичена.

Я вдячний Миколі Шейку з Видавництва Старого Лева за ідею видати цю книжку українською.

Засновник інвестиційної компанії Dragon Capital Томаш Фіала і голова клубу DYB Ігор Гут підтримали українське видання.

Автор перекладу Володимир Вербʼяний відкрив для мене дивний факт: виявляється, текст перекладу може бути коротший за оригінал. У цьому йому допомагала Юлія Матківська.

Моя дружина Вікторія Федоріна і старша донька Анна Федоріна місяцями читали і перечитували різні версії тексту, надихаючи і критикуючи.

Звісно, всі помилки і недоліки – на совісті автора.

Розділ I

ТИФЛІС

Тбілісі, Держканцелярія, лобі готелю Mariott Tbilisi
17-18 березня 2009 року

Уперше у житті я приїхав до Тбілісі через півроку після російсько-грузинської війни. У Москві, звісно, чули, що в Грузії впровадили радикальні реформи, але їхньої суті майже ніхто не розумів, зокрема, і я. «Грузинського міфу» теж іще не існувало. Знаменита книжка Лариси Буракової «Чому Грузії вдалося» з'явилася друком аж на початку 2011-го.

Про Бендукідзе в Росії вже кілька років не було ні чутки, ні звістки – згодом він сказав мені, що востаннє приїздив до Москви 2006-го. Після скасування прямого авіасполучення дістатися з Москви до Тбілісі – то була нелегка прогулянка. У Борисполі транзитні пасажири з валізами та візками юрмилися в черзі на вузьких бетонних сходах.

Бендукідзе мав стати героєм нової рубрики Forbes – серії переказаних інтерв'ю з відомими інтелектуалами. Першою мала бути розмова з Єгором Гайдаром. Матеріал із Бендукідзе – планували наступним.

Не надто розраховував, що Каха запам'ятав наше спілкування в 2004 році, коли я працював у «Ведомостях» і модерував його бесіду з редакцією. Проте про першу зустріч ми домовилися легко і швидко. Каха призначив її на десяту вечора.

За п'ять тижнів до цієї зустрічі Бендукідзе звільнився з посади керівника урядової канцелярії – церемоніального відомства, яке він примудрився перетворити на «тіньовий штаб реформ». Але в Бендукідзе залишався кабінет у будинку уряду: за кілька кроків до головної вулиці Тбілісі – проспекту Руставелі.

Березень – не найкраща пора року для відвідин Грузії. Я думав про це, блукаючи нічним проспектом Руставелі, що ним досить часто проносилися «шкоди» патрульної служби – візитки реформованого МВС. Бендукідзе весь час відкладав зустріч і о першій ночі, зрештою, запропонував побачитися завтра.

Після тривалої прогулянки вологими вулицями я йшов на інтерв'ю не в найкращому гуморі. Бліде сонце кидало плями світла на архітектуру не найбільшого і не найбагатшого південного міста імперії. Облуплені будинки, сміття на тротуарах, патьоки на стінах національної галереї, запах злигоднів і вільгості. Повертаючись до Москви після понад п'ятигодинної розмови з Бендукідзе, я мав не менш скептичний настрій, ніж до нашого з ним спілкування. Я вже не сумнівався, що з корупцією в Грузії покінчено, чого не можна було сказати про бідність і периферійність...

Я включив цей діалог у книжку з трьох причин. По-перше, він подобався самому Касі. По-друге, в ньому окреслено засадничі теми, що ми їх обговорюватимемо п'ять років потому, – свобода, регулювання, реформи, Росія, Грузія, освіта. По-третє, ця зустріч і ця розмова задали тон і означили рамки нашого подальшого спілкування. Публікуючи розшифровку розмови в живому журналі[1], я презентував її напівжартівливо-напівсерйозно: «Вийшло щось на кшталт сократичного діалогу, де автор постає в належній для журналіста ролі простака, завдання якого – розворушити грузинського сілена, що, на відміну від грецького, зовсім не п'є вина».

ВЕЛИКА РЕЦЕСІЯ

Володимир Федорін: Я прилетів до вас поговорити про глобальну кризу, про те, як ми дійшли до такого життя. Як на мене, в інституціоналіста-практика мусять бути певні думки з цього приводу.

Каха Бендукідзе: Все життя – це інституціональна економіка. Я розповім вам історію, що сталася зі мною наприкінці лютого.

1 Розшифровку було опубліковано за адресою: http://empedocl.livejournal.com/tag/Бендукидзе. У книжці представлено відредагований варіант.

Восени у Вільному університеті Тбілісі почала працювати школа права. Абітурієнтам читали лекції, а потім пропонували дискутувати. Одній групі було доручено написати принципи конституції. І вони створили лівацький, я б сказав, документ. Головна ідея – все має належати державі. Запитую в однієї абітурієнтки: «Чому ви вважаєте, що держава може розв'язати всі проблеми?» Вона знітилася, а потім каже: «А хіба погано, коли держава спробує зробити бодай щось хороше?»

Я переказав цю фразу колегам, усім дуже сподобалося, і думаю, якщо ми продовжимо розмірковувати на цю тему, то знайдемо причину, чому криза виникла в такій формі і саме тоді, коли виникла.

Я вкотре подумав: а це добре чи погано, якщо держава спробує зробити бодай щось хороше? Тут же немає очевидної відповіді, принаймні, – на побутовому рівні ми її не бачимо. Для практикуючих інституціоналістів, прихильників свободи, відповідь полягає в тому, що коли держава спробує зробити що-небудь хороше, швидше за все, вийде погано.

В.Ф.: Як ви сприймаєте це твердження? Як доведене емпірично чи як етичний імператив?

К.Б.: Його можна вивести теоретично, його можна довести на прикладах цієї фінансової кризи. А можна процитувати головну книгу, де написано, що дорога в пекло вимощена благими намірами.

В.Ф.: Почувши про головну книгу, я нашорошив вуха, бо очікував почути ім'я Айн Ренд з її «Атлантом».

К.Б.: Я її не читав, мені було нецікаво, книжку важкувато написано. Не належу до релігійних лібертаріанців – мені нецікаві суперечки про те, чи був Мізес чистої води лібертаріанцем, чи допускав Гайєк відхилення від догми.

Кризи, у тій чи іншій формі, тієї чи іншої глибини – суть будь-якої вільно організованої системи. Як сказав Михайло Михайлович Жванецький, то ти, то тебе. Дивно вважати, ніби світ влаштовано так, щоб безперервно рухатися лише вперед.

Водночас я не прихильник ідеї, начебто існують якісь наперед визначені синхронізовані цикли, хоча присутність монетарних органів, звісно, сильно сприяє синхронізації. І тим не менше, життя при капіталізмі невіддільне від того, що у вас можуть бути спади. Нещодавно один відомий аналітик та інвестор, Марк Фабер, сказав: «Хочете жити за комунізму – є країни, де люди ще пам'ятають, як воно було».

Але це тільки частина відповіді. Ясно, що нинішня криза виникла не позаторік, а значно раніше. Останній потужний рух, що заклав конфігурацію цієї кризи, [було здійснено], коли Сполучені Штати, адміністрація Клінтона, зокрема, вирішили за допомоги фіскальних або квазіфіскальних заходів сприяти зростанню добробуту, і взялися заохочувати розширення кредитування.

В.Ф.: Якщо вам ідеться про виникнення сегменту subprime, то хоча це було за Клінтона, ініціатива належала республіканцям[2].

К.Б.: Немає значення – республіканці ж не уособлюють якоїсь божественної сили, а демократи – диявольської. І ті, й ті – частина держави.

Ця криза фактично почалась із subprime, а subprime виник у такому обсязі саме через державний примус, що не мав аналогів в історії Заходу.

Саме нерегульовані інститути, такі як хедж-фонди і відкритий ринок капіталу, дозволили істотно пом'якшити ситуацію на самому початку кризи. Хедж-фонди прийняли удар по найспекулятивнішій частині поганих боргів, а оскільки ринки капіталу були відкриті, провідні банки змогли відновити свої гроші, продаючи нові акції іноземним фондам. Приватний сектор не міг позбутися цієї дірки, адже її створила держава.

Коли ми сьогодні чуємо – від Саркозі, Медведєва, що треба більше регулювати...

В.Ф.: Не чіпаймо Саркозі з Медведєвим – з приводу кризи вони кажуть нерелевантні речі.

К.Б.: Ні, стривайте: якщо мій лікар прийде, скаже якусь абракадабру і візьме в руки скальпель, то фраза: «Лікарю, ви говорите нерелевантні речі», мовлена з-під маски для наркозу, пролунає дуже слабко. Він маску притиснув вам до обличчя, ви за кілька секунд знепритомнієте, і вам

2 Насправді, поправки в Community Reinvestment Act, що передбачають державну підтримку кредитування ненадійних позичальників і жителів бідних районів, 1992 року ініціював конгресмен-демократ Генрі Гонсалес.

виріжуть життєво необхідний орган. Ви, напевно, читали статтю Вацлава Клауса у FT[3], де він казав, мовляв, хлопці, охолоньте, лікуйте те, що слід лікувати, навіщо ви зараз думаєте, як регулювати фінансовий ринок у майбутньому. Подумаймо про це через рік-півтора. Який сенс зараз щось регулювати, боротися начебто з експансією, коли ніякої експансії немає. Але влада так улаштована: вона хоче розв'язувати актуальні, на її думку, проблеми, або такі, що як їй здається, важливі для людей.

Представники влади кажуть нерелевантні речі, але як прихильник свободи прихильникові свободи скажу – саме влада керує своїми країнами, вона ухвалюватиме рішення і посилюватиме контроль, тому саме вона підведе фінансову систему до ще грандіознішого краху.

Розширення subprime ціною державних рішень було останнім великим кроком, який призвів до цієї кризи, але якщо подивитися в цілому – і це складніша тема, – то я абсолютно впевнений, що сучасна фінансова система, побудована таким чином, як у більшості держав, нестійка в принципі і її легко спровокувати на циклічні паралічі.

Цикли особливо добре видно на прикладі окремих компаній. Організація росте, у неї може виникнути проблема, через яку вона зіщулиться, але потім усе-одно зростатиме далі. Виникає запитання, а з якого дива це відбувається в багатьох компаніях одночасно? Або в багатьох фінансових інститутах одночасно?

Візьмімо серцевий м'яз і погляньмо на його окремі клітини. Видно, що кожна скорочується, як їй заманеться. Коли вони в серці, то скорочуються всі одночасно. Чому? Бо є спеціальні клітини, так звані пейсмекери, що «задають ритм», надсилаючи сигнал решті клітин і змушуючи їх скорочуватися одночасно. Чи є щось схоже у фінансовій або в економічній системі? Чому різні фірми починають рости і скорочуватися одночасно? Щось божественне ними керує чи щось подає їм такий сигнал?

Головні гравці – це фінансова система, тобто відсоткова ставка та фіскальна система. Я не став би виокремлювати щось одне, особливо в країнах з фінансовою системою, що розвивається, в яких – на кшталт Росії чи Грузії – дії уряду впливають на економіку навіть більше, ніж

3 Financial Times.

ставка Центрального банку. А в країнах, де кредит дуже розвинений, де він перевищує валовий внутрішній продукт, відсоткова ставка в широкому розумінні має велике значення. І таке упорядкування фінансової системи, що змушує всіх вдихати і видихати одночасно, – перше джерело цього безладу. І друге: суттєва властивість будь-якої фінансової системи полягає в тому, що вона змушує гроші розмножуватися. Зрозуміло, що система мультиплікаційних грошей легше здається кризі – випадання будь-якого рубля чи долара з широких коштів може мати глибокі наслідки в економічній системі.

Звісно, все, що я кажу, здається багатьом несосвітенною дикістю. Але ще, можливо, живі ті люди, які народилися, коли Сполучені Штати не мали центрального банку[4], коли там був вільний банкінґ. Тобто, таким людям нині...

В.Ф.: Дев'яносто п'ять і більше.

К.Б.: А потім держава поетапно знищила систему вільного банкінґу, керуючись поточними потребами. Я недавно розмовляв із одним американським економістом. За його словами, це був спосіб рефінансування держборгу. Спершу націоналізували майбутні федеральні резервні банки, їх змусили купити держборг, а потім пішло-поїхало.

Сполучені Штати розвивалися без центрального банкінґу впродовж тривалого часу, і нічого страшного не відбувалося. Система, побудована на конкуренції валют, яка передбачає, що ви завжди маєте змогу вибрати гроші, звісно ж, набагато стійкіша за систему, підґрунтям якої є один банк.

Я через що найдужче переживаю... Виникла криза, то й виникла. Особисто я на фондовому ринку нічого не втратив, хоча і мав майно, що сильно подешевшало, але нічого не вдієш. Я переживаю, бо висновки стосовно цієї кризи прямо протилежні тому, що є насправді. Буде посилено регулювання, ще сильніше обмежать фінансові ринки, а це в майбутньому спричинить ще більші бульбашки, ще потужніші market distortions, і потім виникне ще страшніший обвал. Тобто відповідь шукають у зовсім

4 Федеральна резервна система – центральний банк США, створений 23 грудня 1913 року. Епоху «вільного банкінґу» в США датують періодом 1837-1862 рр.: після ліквідації Другого банку США і до ухвалення закону про національні банки (The National Banking Act).